

І. Д. РАТНЕР

Картографічні матеріали як джерело для обліку курганів

У степових областях Півдня України кургани становлять найчисленнішу групу археологічних пам'яток, що підлягають обліку й охороні. Однак у зв'язку з великими іригаційними роботами на цій території та інтенсивним розорюванням земель місцевими господарствами археологи надто часто змушені констатувати знищення курганів. При цьому далеко не завжди можна встановити їх місцезнаходження і чисельність, а відсутність документальних матеріалів, у яких було б зафіксоване розміщення багатьох тисяч пам'яток, перешкоджає справі збереження цінних об'єктів.

Тут на допомогу можуть прийти картографічні матеріали. Використання їх в археології не є принципіально новим. Триверсткова карта, видана до революції генеральним штабом, фіксує точно нанесені кургани; вони стали документом, що неодноразово використовувався під час складання основних археологічних карт. Триверстка не втратила свого значення і для сучасних дослідників: вона дає розміщення і чисельність курганних груп і окремих курганів з позначенням традиційних народних найменувань (Могила Висока, Могила Довга тощо). Якщо її перевести в сучасні масштаби вимірювання, ця карта стане в пригоді тим, хто займається обліком, охороною і дослідженням пам'яток. Деяким недоліком триверстки є нерідко брак даних про висоти курганів і стара конфігурація населених пунктів (орієнтирів), що ускладнює фіксацію пам'яток відповідно до сучасних умов.

Дореволюційні топографічні карти і плани, що зберігаються у Центральному Державному військово-історичному архіві (ЦДВІА СРСР) в Москві, мають велике значення для обліку курганів Півдня України. Значний інтерес становлять і картографічні матеріали обласних державних архівів України. Це, насамперед, документи з фондів межування земель, губернських креслень та колекції карт і планів.

Недостатке використання картографічних джерел викликало труднощі в уточненні даних про кургани. Через це часто не можна вказати їх місце розташування і точну кількість на території тієї чи іншої області. В результаті на облік і охорону береться надзвичайно мало курганів.

Численна література (праці О. А. Спичина, В. М. Ястребова, І. В. Фабриціус, статті і публікації в дореволюційних і сучасних виданнях), а також наявні в музеях рукописні матеріали розвідок і картотека Інституту археології АН УРСР реєструють лише незначну частину курганів, більшість яких залишається поза полем зору археологів. До того ж в цих опублікованих матеріалах прив'язка пам'яток до орієнтирів не має необхідної геодезичної основи і зведена лише до вказівок на місцезнаходження курганів, тобто, по суті, не документована.

Тим часом перед органами охорони пам'яток постало питання про термінову паспортизацію курганів з урахуванням їх точного розташування, висоти, орієнтирів і найменуванням землекористувачів, на території яких відомі ці об'єкти. Така документація необхідна для укладання договорів на охорону археологічних пам'яток.

Херсонський краєзнавчий музей на основі картографічних матеріалів зафіксував 5354 кургани. З цією метою він звернувся до обласної землевпорядної експедиції, поставивши перед нею завдання: перенести з крупномасштабної топографічної карти на плани угідь землекористувачів усі курганні групи і окремі кургани; позначити їх висоти; провести прив'язку курганів до орієнтирів — населених пунктів; з максимальною точністю зафіксувати окремі кургани, курганні групи та характер розташування пам'яток у їх складі; встановити відсутність елементів, що не підлягають розголошенню.

В результаті проведеної роботи вироблено форму паспорта для цих археологічних об'єктів. Основною його частиною є план земельних угідь землекористувачів, виконаний у масштабі; він орієнтований за сторонами світу і передбачає поряд з визначенням висот прив'язку курганів до населених пунктів; орієнтирами є також межі територій землекористувачів.

Точна геодезична основа дає можливість в процесі дальшої роботи нанести на план шляхом триангуляції від наявних на ньому курганів нові пам'ятки, ще не позначені на топографічній карті (це кургани нижче 1 м). Інколи вищказані необхідність перенести на паспорт кургани з дореволюційних топокарт, якщо сучасні геодезисти не врахували тієї чи іншої пам'ятки. Таким чином, у документі фіксуються і нові об'єкти, виявлені під час археологічної розвідки.

Завдяки паспортизації відповідні органи можуть укладати договори на охорону кургану (що й зроблено у Херсонській області), точно зазначаючи місце їх розташування. Виконаний геодезистами паспорт (оригінал) зберігається в музеї, а з його фотокопій одна — у районному органі охорони пам'яток і друга — у землекористувача (як обов'язковий додаток до охоронного договору). В діловому листуванні слід посилатися на номер паспорта, вказуючи той чи інший курган за його висотою та орієнтирами. В дальшому доцільно присвоїти номер кожній курганній групі і курганам в її складі. Це необхідно для кращого їх дослідження та збереження.

Проведення такої роботи в усіх південноукраїнських областях сприятиме збільшенню кількості зафіксованих археологічних пам'яток у республіці, поліпшить справу обліку і охорони численних курганів — свідків далекого минулого нашої Батьківщини.